

Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878. – 1918.)

UDK: 37.03-055.2
37.03(497.6)“1878-1918“

Pregledni članak

Primljeno: 14. 3. 2014.

Snježana Šušnjara¹
Filozofski fakultet, Sarajevo
ssusnjara@yahoo.com

Sažetak

U doba Austro-Ugarske ženska djeca bivaju ohrabrivana na obrazovanje ali samo do određene mjere. Naime, lokalno stanovništvo nije odobravalo školovanje ženske djece, osobito muslimansko, a niti Monarhija nije bila sklona školovanim ženama, o čemu svjedoči i nastavni plan i program u kojemu dominiraju ručni rad i predmeti vezani za kućanstvo. Ovo nosi skrivenu poruku da kad se žensko dijete uda ne mora raditi, ako je učiteljica, rad joj se

¹ Izv. prof. dr. sc. Snježana Šušnjara je izvanredna profesorica na Odsjeku za pedagogiju. Istraživački i nastavni interesi vezani su joj za povijest pedagogije i školstva, specijalnu pedagogiju, metodiku odgojnog rada, savjetodavni rad, temeljna nastavna umijeća, komunikaciju u nastavi i dr. Objavila je dvije knjige iz područja povijesti pedagogije i školstva i specijalne pedagogije; autorica je više znanstvenih i stručnih članaka te sudionica mnogih međunarodnih znanstvenih skupova.

zakonski zabranjuje, osim ako nije udana za učitelja. Ista se situacija nastavila i u razdoblju između dva rata.

Ključne riječi: povijest školstva, žensko obrazovanje, djevojačke škole, Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska,

Po dolasku na prostor tadašnje Bosne i Hercegovine, Austro-Ugarska Monarhija oprezno pokušava privoljeti lokalno muslimansko stanovništvo da šalje svoju žensku djecu u školu, što ono uglavnom odbija, sumnjičavo prateći svaki korak nove kršćanske vlasti, koju su vidjeli kao prijetnju svom opstanku u BiH.

Kako bi otklonila ove sumnje ili ih barem donekle ublažila, Austro-Ugarska se nije htjela zamjeriti ovom dijelu stanovništva BiH, te je odobravala izdvajanje muslimanske djece u posebne vjersko-ženske škole, smatrajući i to nekim napretkom. Srećom, uvijek je bilo intelektualaca i vizionara u svakom narodu koji su se borili za jednakopravnost svih i uviđali potrebu školovanja ženske djece, budućih majki te prvih učiteljica svoje djece. Članak će pokazati kako je unutar malobrojne obrazovane ženske populacije bilo žena koje su odolijevale predrasudama i zabranama i koje su, svaka unutar svog etničkog korpusa, djelovale multietnički, odgojno i obrazovno, prihvaćajući djevojčice na izobrazbu bez obzira na njihovu vjeru.

Stanje u školstvu u vrijeme Austro-Ugarske

U vrijeme Austro-Ugarske školstvo je bilo podijeljeno na konfesionalno, narodno ili državno, te privatno. Škole su bile muške i ženske, a negdje i mješovite. Dob djece za polazak u školu bila je određena Zakonom o obveznoj nastavi iz 1911. godine i njime se propisivalo da dijete mora imati sedam godina za polazak u školu. Istim zakonom je bilo propisano da se dječaci s navršених 11 godina i djevojčice s 10 godina nisu mogli upisati u prvi razred osnovne škole, kako je to ranije bilo slučaj. Školski odbori su se trebali, pored ostalih poslova vezanih za školu, brinuti i za pravovremeni upis djece u škole i njihovo redovito pohađanje nastave (Papić, 1972.).

Zemaljska vlada je nastojala, ukoliko je to bilo izvodivo, osnivati samostalne osnovne škole za djevojčice ili zasebna ženska odjeljenja u mješovitim školama, jer su djevojčice imale zasebne predmete kao što su: ručni rad i domaćinstvo. Postojao je još jedan praktični razlog za ovakav postupak, a to je pridobivanje muslimanske ženske djece u školu. Ako se, pak, ovo nije moglo ostvariti, onda se nastojalo da u mješovitim razredima djevojčice sjede u posebnim klupama i u prvim redovima. Učitelji su, također dobili upute da nadgledaju i vode računa «kako se ne bi ništa do-

godilo, što bi moglo povrijediti prirodenu nježnost i stidljivost ženske djece» (Papić, 1972., 63).

Što se tiče položaja učiteljica u doba Austro-Ugarske, valja napomenuti da su, usprkos istim obvezama i dužnostima, učiteljice bile diskriminirane glede nagrađivanja. Ako su bile udane za učitelja, nisu mogle dobiti dodatne oblike nagrađivanja, tipa stanarine, ogrjeva, putnih ili selidbenih troškova. Da se učiteljice doista posebno tretiralo govori i činjenica da se nisu smjele udavati ni za koga drugog, osim za učitelje, inače su morale živjeti u celibatu (Papić, 1972.).

Tim povodom, Zemaljska vlada je izdala naredbu 1908. godine koja je glasila: «Svaka udaja koga ženskog nastavnickog lica, neposredno državnoj školskoj upravi podređenog, koja se dogodi poslije proglašenja ove naredbe u Glasniku zakona i naredaba smatra se kao svojevóljno otpuštanje iz službe.»² Otpuštene učiteljice su dobivale otpremninu ovisno o godinama provedenim u službi. Ako se učiteljica udala za učitelja, ne bi podlijegala ovoj zakonskoj odredbi, ali bi dobivala samo pola plaće. Učitelji narodnih škola su se borili protiv ovakve naredbe, ali uzalud. Ova naredba je potvrđena Zakonom o pravnim odnošajima učitelja narodnih osnovnih škola od 39.3.1913. godine (Bogićević, 1965.). Navedene zakonske odredbe naišle su na protivljenja, ne samo kod onih učiteljica koje još nisu bile udane, nego i kod udanih učiteljica, koje su godinama obavljale svoju službu i koje je također zatekla nova regulativa. Prije donošenja ovih odluka, udane učiteljice, koje su radile u prosvjeti 5, 10 ili 15 godina, primale su istu plaću kao učitelji i neudane učiteljice. Donošenjem novog zakona njihova primanja su bila značajno umanjena, a onim učiteljicama koje su stanovale zajedno sa svojim muževima ukinuta je i stanarina. Neke učiteljice koje su se prije donošenja ovih odredbi udale za muževe drugog staleža još su obavljale svoju službu i radile u školama, a od neudanih učiteljica se očekivalo postupanje po novim pravilima ili zabrana rada u službi do kraja života (Jančić, 1910.).

Austro-Ugarska Monarhija nije imala namjeru uvoditi žene u javnu službu, osim poziva učiteljice, ali, kako smo vidjeli, i tu su postavljena ograničenja o čemu svjedoči i gore spomenuti Zakon o pravnim odnošajima učiteljstva narodnih škola u Bosni i Hercegovini iz 1913.godine. Članci 2. i 22. ovoga Zakona jasno govore o pravima učiteljica i njihovu statusu. Tako se u članku 2. Navodi: «Ženske osobe mogu biti namještene u učiteljsku službu samo kao neudane ili udovice, dotično ako su udane za učitelja narodnih škola». Ako su pak udane za učitelja, smanjuju im se određena davanja koja bi imale kao neudane, što potvrđuje članak 22. u kojem se ističe: «Udane učiteljice narodnih škola koje stanuju u istom mjestu sa svojim muževima, imaju pravo samo na 50% od doplatka.» Ako bi se oglušile o ovaj zakon i udale se za osobu

² Školski glasnik. Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1916. str.105

izvan učiteljskog kruga, dobile bi otpust iz službe i nisu više smjele raditi na školama (Bogićević, 1965.).

Što se tiče školovanja ženske djece u srednjim školama, one nisu mogle biti redovne polaznice gimnazija, nego im je bilo dopušteno imati status privatistice i eventualno slušanje predavanja. Na kraju školske godine mogle su polagati razredne ispite. Stoga i ne čudi da je ovakvih hrabrih učenica bilo malo. Tek su krajem Austro-Ugarske vladavine, 1918. godine i ženska djeca mogla upisati srednje škole i redovno ih pohađati. (Bevanda, 2001.).

Školovanje muslimanske ženske djece

Islamske osnovne škole, mektebi, za žensku djecu postojale su još od Osmanskog razdoblja. U doba Austro-Ugarske ove vrste osnovnih škola vapile su za promjenom i modernizacijom. To su uvidjeli i učitelji koji su radili u gimnaziji ili drugim školama. U ovom slučaju to je bio Hasan efendija Spaho koji je bio učitelj orijentalnih jezika na Velikoj gimnaziji u Sarajevu. Pored svih obveza koje je imao, pokrenuo je i inicijativu za otvaranje Prve muhamedanske ženske škole u Sarajevu i postao njenim upraviteljem 1892. godine. Škola je imala 4 razreda i u njima su poučavani vjerski predmeti, te ručni rad (Ćurić, 1983.). Škola je izdržavana od strane 'mearif-sanduka, posebnih fondova za pomaganje u školstvu sarajevskog okružja. Mearif je značilo prosvjetni. Zemaljska vlada je, također, davala svoj prilog za rad ove škole iz svojih fondova (Schulfonds). Tako je zabilježeno da je 1891. godine za izdržavanje ove škole otišlo 540 forinti.³

Važno je istaknuti da su prvih godina u ovim školama radili učitelji muslimani, ali i učiteljice drugih vjeroispovijesti. Kako je za ovu školu vladao velik interes, a prostor za rad je bio mali, 1893. godine upućen je zahtjev Zemaljskoj vladi za otvaranjem još jedne škole za muslimansku žensku djecu na području Sarajeva. Vlada je to odobrila i škola je otvorena 1894. godine pod nazivom Drugi muhamedanski ženski mekteb. Ćurić navodi kako su na otvorenju škole nazočili važni predstavnici medžlisa, Vlade, tri učiteljice i 50 muhamedanskih djevojčica. Nastavni plan je bio napravljen po uzoru na prvu, ranije spomenutu, školu (Ćurić, 1983.).

Prije osnutka ovih škola, djevojčice su pohađale reformirane mektebe koji su otvarani u 1892. godini. Zemaljska vlada nije imala ništa protiv ovih mekteba. Dapače, blagonaklono je gledala na njihovu pojavu. Tako su djevojčice barem dobile priliku skromno se opismeniti, premda je njihov broj u školama u odnosu na mušku djecu bio simboličan (Bogićević, 1965). Godine 1894. u Sarajevu se otvorio i privatni

³ Izvještaj o upravi BiH od 1878 do 1905. Zemaljska vlada 1906, Zagreb. str.164

četverogodišnji tečaj za obrazovanje muslimanskih djevojčica u dobi od 7-14 godina. Ovdje se učilo čitanje, pisanje, račun i ženski ručni rad (Ćurić, 1983.).

Prema izvješću učiteljice Olge Herman samo je jedan, manji broj građana, pristao upisati svoju djecu u školsku 1894./95.godinu, tako da je bilo samo 18 učenica, od kojih je njih 12 redovito pohađalo školu.⁴ Godine 1897. ovaj tečaj je prerastao u Žensku muslimansku osnovnu školu u Sarajevu, a 1901. godine pri njoj se osnovao trogodišnji produženi tečaj kako bi se muslimanske djevojke osposobile za učiteljice u ženskim mektebima.⁵

Veliku i neospornu važnost u borbi za uključivanje muslimanske ženske djece u škole, imale su Islamske prosvjetne ankete koje su se provodile 1910. godine i 1911./12. godine i koje su jasno otkrivale razmišljanja i stavove muslimanskog stanovništva glede školovanja ženske mladeži (Ćurić, 1983.).

Na Prvoj islamskoj anketi posebno mjesto je zauzela rasprava o školovanju ženske djece i osnivanju ženskih početnih zavoda. Raspravljalo se o tome treba li ženskoj djeci uopće omogućiti više obrazovanja od onoga koje su dobivala u mektebima. Međutim, i u to doba je bilo vizionara koji su shvaćali važnost obrazovanja žene i korisnost za buduće naraštaje, te je istaknuto mišljenje «da je islamska žena prije nekoliko vijekova stajala na visokom stupnju kulture; da je u doba Osmanlija bilo istaknutih učevnih žena, dobrih pravnika, pjesnika i poznavalaca prirodnih nauka» (Ćurić, 1985.,145). Koristio se popularni argument da samo dobro obrazovana žena može biti dobra majka i učiteljica svojoj djeci u prvim godinama njihova razvoja. Jasno je dano do znanja da nema dovoljnog broja škola, mekteba za ovu populaciju. Smatralo se da je i postojeće škole trebalo obogatiti svjetovnim predmetima i nastavom ručnog rada. Najveći borac za poboljšanje položaja ženske djece, njihovo školovanje i bolji tretman u zajednici bio je dr. Hamdija Karamehmedović, član Islamske prosvjetne ankete (Ćurić, 1985.).

Uloga druge Islamske ankete bila je provođenje u djelo prijedloga prve ankete, te donošenje odluka o školovanju ženske djece i osnivanje Ženske učiteljske škole. Stoga je Zemaljska vlada uputila prijedlog Ulemi-medžlisa (vrhovno tijelo islamske zajednice) za osnivanje posebne Muslimanske ženske preparandije. Ulema-medžlisa se nije složio s ovim prijedlogom te u dopisu br.969 od 20.9.1911.godine iznosi svoje razloge. Prvi je bio taj da su se učenice morale pokriti po šerijatu (muslimanskom vjerskom zakonu) u doba kad bi trebale pohađati školu. U tom statusu nije im dopušteno miješati se niti dolaziti u dodir s bilo kim osim s rodbinom. Kao drugi razlog navedena je činjenica da bi one, nakon završenog školovanja, trebale služiti kao uči-

⁴ Izvještaj Olge Herman upućen Zemaljskoj vladi za BiH 1984. Arhiv BiH, Sarajevo

⁵ Izvještaj u upravi BiH od 1878 do 1905. Zemaljska vlada 1906, Zagreb. str.154

teljice u javnim narodnim osnovnim školama, a to se opet suprotstavljalo šerijatskom zakonu. Također je bilo istaknuto da bi otvaranje ovih škola uzrokovalo veliko negodovanje muslimana, koje je ionako bilo prisutno. Protiv ovakva stava medžlisa pobunili su se Edhem Mulabdić i Hasan Hodžić, učitelji i poznati kulturni djelatnici toga doba, ali to nije pomoglo. Ne želeći povećavati tenzije s muslimanskim stanovništvom, Zemaljska vlada je diplomatski odgovorila, žaleći zbog nerazumijevanja i nespremnosti medžlisa na suradnju: «Kad se veleslavni Medžlis nije mogao odlučiti da privoli na otvaranje Muslimanske ženske preparandije, što se mora u interesu općeg i kućnog odgoja muslimanskog ženskinja vrlo požaliti, to je Zemaljska vlada sporazumna da ostavi ovo na stranu, a da se ograniči na to da produži već postojeći tečaj na četiri godine.»⁶

Školovanje katoličke ženske djece

Krajem Osmanske okupacije, osnovne škole za katoličku djecu osnivaju časne sestre, reda sv. Vinka, koje stižu u Bosnu 1871. godine iz Zagreba. Ove redovnice otvaraju škole na cijelom području tadašnje zemlje, poučavajući žensku i mušku djecu vjerskim i svjetovnim predmetima. Prvu školu su otvorile u Sarajevu 1871. godine, a drugu u Mostaru, 1872. godine. Kasnije, 1872. godine, otvaraju školu u Dolcu kod Travnika i Banjoj Luci te u Livnu 1874. godine. Njihove škole su bile dobro organizirane i dobivale su godišnje subvencije od Beča. Bogićević ističe kako su ove škole bile po volji austrijskoj vlasti, koja je već tada imala svoje konzularne urede u BiH i nadgledala, pored ostalih, i situaciju u školstvu, nastojeći nametnuti svoje ideje kroz udžbenike i dajući potpore. Časne sestre ovog reda su bile i prve učiteljice sa završenom učiteljskom školom. U nastavu je uvedena zorna obuka, što je za to vrijeme bila velika novina i značajan doprinos odgojno-obrazovnom procesu (Bogićević, 1965.).

U katoličkim školama nastavu su izvodili franjevci i časne sestre, ali i učitelji svjetovnjaci, kojih je ipak bilo u manjem broju. Nastavni programi su korišteni po uzoru na one u Hrvatskoj, kao i knjige koje su pisali sami franjevci ili su ih uvozili iz Hrvatske. Škole su uzdržavali franjevci i roditelji djece, a pomagala je povremeno i Bečka vlada. Stoga su se u Sarajevo slala godišnja izvješća austrijskom generalnom konzulu. Od 1855. godine, bečka vlada daje stalnu pomoć u iznosu od 1.575 forinti. To joj je davalo pravo nadzora nad ovim školama, što franjevci nikako nisu odobrali. Dapače, čak su i bojkotirali ovu suradnju na razne načine. Pored ovih

⁶ Odgovor Zemaljske vlade od 18. studenog 1911. godine, pod brojem 250.501, Arhiv BiH, Sarajevo

načina uzdržavanja, osnivali su se i fondovi, te je tako u Livnu bio osnovan fond za školovanje katoličke i pravoslavne djece (Pejanović, 1953.).

Pučke škole koje su časne sestre otvorile još u vrijeme Osmanske vladavine, nastavile su s radom i dolaskom Austro-Ugarske. Sestre *Klanjateljice predragocjene krvi Kristove*, čije se sjedište nalazilo u Beču, dolaze u Bosnu i Hercegovinu zajedno s novom vlašću. Ovaj red je uživao povjerenje državnih vlasti ali i katoličke crkve. Sestre su otvorile najveći broj pučkih škola, a uz neke škole su podignuti i domovi ili internati za djecu. Škole su otvorene u Budžaku kod Banje Luke 1879., u samoj Banjoj Luci 1887., u Bihaću 1894. i u Jajcu 1912. godine. Ova ista družba je otvorila i četiri škole za njemačke koloniste u Lijevča Polju koje je bilo naseljeno njemačkim obiteljima iz okolice Essena. Nastava u ovim školama se odvijala na njemačkom jeziku.

Katolički red *Sestre služavke malog Isusa* otvorile su pučku školu u Sarajevu 1890. godine, dok su *Kćeri Božje Ljubavi* imale svoje škole u Sarajevu u Zavodu sv. Josipa, od 1882. godine i u Zavodu sv. Augustina, od 1893. godine. Mreža pučkih škola koje su otvorile sestre spomenutih redova se širila i u njima su se školovale uglavnom djevojčice katoličke vjeroispovijesti, ali se znalo desiti da su učenice bile i drugih vjeroispovijesti, najčešće iz židovskih obitelji, a manje iz muslimanskih.

U školama je radio kvalificirani kadar, uglavnom učiteljice koje su završile Učiteljsku školu u Zagrebu. Kasnije su svršenice konfesionalne ženske učiteljske škole, otvorene 1884. godine, popunjavale ova učiteljska mjesta. Kako se u ovim školama pouka iz domaćinstva i ručnog rada izučavala mnogo šire nego u drugim školama, tako su roditelji bili više zainteresirani za ove nego za državne škole. Škole su bile dobro opskrbljene učilima i školskim knjigama a radna disciplina je bila veća nego u drugim školama (Papić, 1982.).

U Hercegovini je situacija bila nešto drugačija. Dok su u Bosni sve, ranije uspostavljene, škole časnih sestara nastavile svoj rad i u vrijeme vladavine Austro-Ugarske, u Hercegovini je školstvo stagniralo. Naime, Mostarska biskupija nije bila zainteresirana za dovođenje sestara koje su imale škole u Bosni, pa su u Mostar pozvane *Školske sestre trećeg reda sv. Franje* iz Maribora, koje stižu 1899. godine. One su prvo otvorile sirotište u Mostaru, a 1910. godine sirotište i školu u Bijelom Polju. U ovu školu su upisivane i šticienice sirotišta u Mostaru. Ova kongregacija je između dva rata otvorila Djevojačku domaćičku školu u Mostaru, Žensku stručnu školu u Konjicu, Stručnu školu u Čapljini, Žensku stručnu školu u Lištici (danas Široki brijeg) te Žensku stručnu školu u Trebinju (Papić, 1982.).

Sustav Austro-Ugarskog školstva u Bosni i Hercegovini uvodi i novi tip škola, koje naziva djevojačkim školama. Prva takva škola otvorena je u Sarajevu, a razvila se u sastavu prve ženske osnovne škole, osnovane 1879. godine. Postupno su otvarani

Tablica 1. Nastavni plan i program Više djevojačke škole (Papić, 1982.)

Predmet	Broj tjednih sati			
	I. razr.	II. razr.	III. razr.	IV. razr.
aaa				
Hrvatski jezik	4	4	4	4
Njemački jezik	4	3	3	3
Francuski jezik	-	-	2	2
Vjeronauka	2	2	2	2
Račun i geometrija	3	3	3	3
Fizika	-	-	2	2
Prirodopis	2	2	-	-
Knjigovodstvo	-	-	-	2
Higijena	-	-	2	1
Risanje	3	3	3	3
Gimnastika	1	1	1	1
Zemljopis	2	2	2	2
Povijest	1	2	2	2
Kućanstvo	-	-	2	2
Krasnopis	2	2	-	-
Ručni rad	2	2	2	2

viši razredi i škola je 1890. godine imala svih osam razreda. Od 1894./95. školske godine viši razredi se odvajaju od nižih i tako nastaje nova četverogodišnja viša djevojačka škola. Nakon ove, otvaraju se državne više djevojačke škole i u drugim većim mjestima u Bosni i Hercegovini. Također, i dvije druge konfesije u BiH otvaraju veći broj konfesionalnih viših djevojačkih škola, ali je najveći broj katoličkih škola ove vrste. Konfesionalne škole su programski bile bliske državnim djevojačkim školama, što je bio i uvjet za priznavanje ovih škola. U katoličke djevojačke škole upisivale su se i učenice iz židovskih, pravoslavnih i protestantskih obitelji. Ove škole su u početku imale tri, kasnije četiri, a neke i pet razreda. U pravilu su bile u istom zavodu s osnovnom školom, a imale su i internat za jedan broj učenica. U Sarajevu su radile tri konfesionalne više djevojačke škole, a u Tuzli, Livnu i Travniku bila je po jedna škola ove vrste. Sve su škole imale pravo javnosti i bile su općeobrazovne. Učenice koje su završile petogodišnju djevojačku škole mogle su se upisati u učiteljsku školu, a ostale su se mogle uključiti u neka zanimanja za koja se tražila ženska radna snaga (u vrtićima, bolnicama, obrtnim radnjama i sl.)

Kongregacija *Kćeri dragocjene krvi Kristove* je vodila više djevojačke škole u Bihaću, Banja Luci, Jajcu, Zenici i Budžaku. U školi u Jajcu i Banja Luci nastava je izvođena na njemačkom jeziku.

Nastavni plan Više djevojačke škole u Zavodu sv. Vinka daje uvid u predmete koji su poučavani, što je vidljivo iz Tablice broj 1.

Za učenice koje su bile u internatu, ručni rad se predavao još po dva sata tjedno u svakom razredu. Sve učenice su učile i crkveno i svjetovno pjevanje, kao i sviranje na glasoviru u skupinama. Broj učenica u ovim školama u Tuzli i Travniku se kretao od 20-50 učenica tijekom jedne školske godine, a u sarajevskim djevojačkim višim školama učenica je bilo između 150 i 200 (Papić, 1982.).

Prva potpuna učiteljska škola

Godine 1884. dopušteno je kongregaciji *Kćeri Božje ljubavi* da u svom samostanu u Sarajevu otvori privatnu žensku učiteljsku škola u Zavodu sv. Josipa. Školu su pohađale učenice svih konfesija. Škola je u početku trajala tri godine a kasnije četiri - slijedeći proces trajanja školovanja u državnim školama. To je bila prva potpuna učiteljska škola koja je radila po programu i planu učiteljskih škola u Monarhiji. Sve do rata ova škola je bila jedini izvor domaćeg nastavnčkog kadra koji je radio u ženskim osnovnim školama i ženskim odjeljenjima mješovitih osnovnih škola (Papić, 1972.). Škola je imala svoje nastavnčko osoblje: 11 učiteljica i jednog vjeroučitelja (Dlustuš, 1894.). Ova škola je u povijesti školstva BiH prva potpuna učiteljska škola s nastavnim planom i programom i administrativno-upravnom nastavnim praksom, kako je to bilo predviđeno i u svim redovnim učiteljskim školama u Monarhiji. Još je 1882. godine u Sarajevu, na Banijskom brijegu sagrađena velika zgrada u kojoj je djelovao Zavod sv. Josipa s osnovnom školom, zabavištem i internatom, a pokazalo se da ima i prostora za rad učiteljske škole. Potreba za otvaranjem ove škole bila je velika, jer nije bilo domaćeg kadra za rad u sve većem broju katoličkih pučkih škola. Prve učiteljice su dolazile sa strane, ali kako su se škole otvarale i u Hrvatskoj i Slavoniji, nastao je deficit učiteljskog kadra (Papić, 1982.). Svršenice ove škole su mogle raditi u konfesionalnim školama kao učiteljice ali su poslije polaganja određenih ispita, dobivale i nastavnčku službu u ženskim odjeljenjima državnih škola. Ove mogućnosti zapošljavanja učenica bile su dobro prihvaćene od strane roditelja. Stoga je vladao velik interes za pohađanje ove škole, a razlog je bio i nepostojanje državne učiteljske škole. Zemaljska vlada je odobravalala rad ove škole i podupirala ga, a školu su u sve većem broju pohađale i pripadnice drugih vjeroispovijesti. Od početnog malog broja učenica do početka Prvog svjetskog rata broj učenica u ovoj školi je stalno rastao i prelazio brojku sto. Nastavni plan i program, te organizacija nastave prilagođavani su praksi redovne državne učiteljske škole, koja je kasnije otvorena. U

sastavu Zavoda radila je četverogodišnja osnovna škola u kojoj su polaznice učiteljske škole obavljale vježbanja u nastavi, odnosno učiteljsku praksu. U prvih 15 godina škola je imala tri razreda kao i redovna učiteljska škola da bi 1899. godine školovanje bilo produženo na četiri godine po uzoru na državnu školu.

Da bi se učenice mogle upisati u ovu školu, morale su imati završena četiri razreda niže gimnazije ili završenu višu djevojačku školu s petogodišnjim trajanjem. Ispiti su održavani kao i u državnim školama, s tim da je pri polaganju ispita osim izaslanika zemaljske vlade prisutan bio i izaslanik Nadbiskupije. Pred komisijom državne učiteljske škole polagale su polaznice koje su se željele zaposliti kao privremene učiteljice u državnim osnovnim školama (Papić, 1982.).

Državne ženske učiteljske škole

U Sarajevu je 1911. godine otvorena Državna ženska učiteljska škola. Program rada je bio isti kao u Muškoj učiteljskoj školi.⁷ U prvoj školskoj godini bile su upisane 84 učenice: 42 srpsko-pravoslavne, 36 rimokatoličke, 2 evangeličke vjeroispovijesti i 4 Židovke.⁸ Po osnivanju ove škole samo su ravnatelj i jedna učiteljica bili stalno uposleni dok su ostali predavači dolazili iz muške učiteljske škole.⁹

Uz višu djevojačku školu u Mostaru izgrađen je i internat 1900. godine koji je mogao primiti 30 učenica. Jedan broj učenica je plaćao izdržavanje a drugi je imao besplatan smještaj. Važno je napomenuti da je Zemaljska vlada svake godine rezervirala pet mjesta u ovom internatu za učenice iz Dalmacije, jer tamo nije bilo škola ove vrste (Papić, 1972.).

Od žena prosvjetnih djelatnica toga doba važno je spomenuti Jagodu Truhelku, rođenu u Osijeku 1864. godine, koja u Bosnu stiže 1900. godine po nalogu tadašnje vlasti i postaje ravnateljicom Više djevojačke škole – najprije u Banja Luci, a potom i u Sarajevu. Tu je još jedna Osječanka, Jelica Belović, rođena 1870. godine. Učiteljsku školu je završila u Zagrebu, a Višu pedagošku školu u Beču i Parizu. Kasnije se udala za poljskog grofa te dobila i prezime Bernadzikowska. Prije dolaska Jagode Truhelke, Belovićeva je obnašala dužnost ravnateljice Više djevojačke škole u Banja Luci, a potom je prešla raditi u Sarajevo. Obje su ostavile značajna traga u pedagoškoj povijesti BiH, a manje u književnoj, iako su i na tom polju bile jako aktivne (Šušnjara, 2006., 2007.).

⁷ Dvadeset i četvrti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo, Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1911.str.43

⁸ Izvještaj Ženske preparandije u Sarajevu za školsku 1911/12.godinu, str.20, Arhiv BiH, Sarajevo

⁹ Školski glasnik, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912, str. 311

Nastavnice viših djevojačkih škola imale su stručni status kao nastavnici trgovačkih škola, te su, sukladno tome, bile i materijalno nagrađivane. Između dva rata ove škole su se počele pretvarati u novi tip škola, građanske škole (Papić, 1972.).

U vrijeme Austro-Ugarske se stvara i domaća inteligencija koja se školuje u Zagrebu, Beogradu, a još više u Beču, Grazu, Pragu i Pešti (Bevanda, 2001.).

Srpske, pravoslavne škole

Osim državnih viših djevojačkih škola, kako smo već naveli, postojao je i izvjestan broj konfesionalnih škola. Do kraja Austro-Ugarske vladavine otvorilo se ukupno 15 ovih škola, po jedna pravoslavna i muslimanska i 14 katoličkih. Od 13 katoličkih škola, u četiri je nastavni jezik bio njemački, a sve su radile u okviru određenih redova časnih sestara. Iako su ove škole tretirane kao privatne, jer su ih izdržavale vjerske organizacije, Zemaljska vlada je određivala nastavne planove i programe, te davala posebna odobrenja nastavnicama za rad u ovim školama. Programi su se ravnali prema onima iz državnih djevojačkih škola. I ove i državne škole nastale su otvaranjem razreda za razredom u postojećim osnovnim školama. Kasnije su se izdvajale i počinjale raditi samostalno.

Privatne više djevojačke škole su se programski razlikovale jedna od druge po vjerskoj obuci i nastavi nacionalne grupe predmeta (materinji jezik, povijest, zemljopis). Udžbenici su, također, bili različiti. Katoličke škole su koristile udžbenike iz Zagreba, a srpske iz Novog Sada, Sombora ili Pančeva. Srpsku višu djevojačku školu uzdržavala je Srpsko-pravoslavna crkvena općina, a školom je upravljao školski odbor. Godine 1914. ova škola je dobila status javne škole, ali je iste godine, početkom rata, bila i definitivno zatvorena. Dok je škola funkcionirala, u njoj su poučavale odabranije i stručnije učiteljice iz osnovnih škola. Inače, u srpskim školama su predavali učitelji koji su, uglavnom, dolazili iz Vojvodine i Dalmacije (Papić, 1972.).

U državne više djevojačke škole, koje su imale interkonfesionalno obilježje upisivale su se učenice svih konfesija, osim muslimanske djece (Papić, 1972.).

Bogićević (1965.) navodi da je broj narodnih osnovnih škola krajem 1913. godine iznosio 374. Od tog broja bilo je 235 mješovitih škola, 75 samostalnih dječjačkih i 13 samostalnih škola za djevojčice. U 51. školi postojali su zasebni odjeli za dječake i djevojčice. Ako se promatra koliko su škole bile zastupljene po pojedinim okruzima, onda vidimo da je u sarajevskom okrugu bilo 55 škola, u tuzlanskom 79 škola, banjalučkom 63, bivačkom 42, travničkom 46 i mostarskom 89 škola. Inače, vlada je planirala otvoriti još 20 škola, ali ih je, sudeći po izvješćima iz 1914. godine otvoreno tek 17. Gustoća školske mreže iznosila je jedna škola na 99 km² i 3.521 stanovnika. Ovdje su bile uračunate i konfesionalne i privatne škole, zajedno s državnim. Što se tiče pohađanja škole po konfesiji učenika/ca, vidljivo je da se broj muške djece

povećao u usporedbi s ranijim godinama, kao i broj djevojčica, osim muslimanskih djevojčica. Kao što smo spomenuli ranije, Zakon o obveznom školovanju je izuzimao ove djevojčice. U cijeloj BiH samo je 249 muslimanskih djevojčica pohađalo narodne osnovne škole (Bogićević, 1965.).

Tablica br. 2. Pohađanje škola po konfesionalnoj pripadnosti djece (Bogićević, 1965.)

Konfesija	Katolici	Pravoslavni	Muslimani	Židovi	Svega:
Muška djeca	11.587	10.526	8.772	639	31.817
Ženska djeca	3.304	2.412	249	505	6.702
Ukupno:	14.891	12.938	9.021	1.144	38.519

Iako je Zakon o obveznom školovanju pridonio povećanju broja djece u školama, ipak brojke pokazuju da je samo 18.55% od ukupnog broja djece dorasle za školovanje pohađalo škole. Iako je Vlast slala opomene u slučaju nepoštivanja ove zakonske odluke, sve veći broj djece je napuštao škole. Tako je zabilježeno da je školske 1912./13. godine upućeno 13.106 opomena. Početkom Prvog svjetskog rata, Bosna i Hercegovina je imala 401 narodnu osnovnu školu u školskoj 1914./15. godini (Bogićević, 1965.).

Usprkos silnim preprekama, obrazovanje ženske djece je ipak uspijevalo opstati i razvijati se, istina sporo, ali uporno. Pejanović (1953.) bilježi da su u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini postojale sljedeće škole: 11 gimnazija, 2 realke, 18 viših djevojačkih škola, 7 ruždija, 7 učiteljskih škola, 1 srednja tehnička škola, 1 vojni đučki pansionat, 3 bogoslovije, oko 47 medresa, 1 trgovačka akademija, 10 trgovačkih škola, 2 zanatske škole, 7 ženskih radničkih škola, 2 obrtničko-obrazovne škole, 1 tkaonica sagova, 1 tkaonica beza, 1 umjetničko-obrtnička škola, 2 radionice za umjetne zanate, 4 ženske stručne škole, 1 šumarska srednja škola, 1 lugarski tečaj, 4 ratarske škole, 7 voćarskih škola, 1 škola za kovače – ukupno 137 škola. Uz to su postojale 374 državne osnovne škole, 123 srpske konfesionalne, 31 katolička, 13 privatnih osnovnih škola.

Zaključak

Austro-Ugarska vlast, pod kojom je Bosna i Hercegovina provela više od četiri desetljeća, postigla je veliki napredak kako u društvenom tako i u odgojno-obrazovnom području. Nedugo nakon dolaska, Austro-Ugarska je počela otvarati prve osnovne škole, s ciljem što bržeg opismenjavanja stanovništva Bosne i Hercegovine, koje je najvećim dijelom (97%) bilo potpuno nepismeno. Kasnijim otvaranjem

srednjih i stručnih škola Bosna i Hercegovina je bila u prilici dobiti kvalificirane i obrazovane ljude iz redova domaćeg stanovništva, koji su potom preuzimali vodeću ulogu u daljnjem razvoju školskog sustava.

Obrazovanje ženske djece, također, biva razmatrano i poticano od strane nove vlasti. Usprkos protivljenjima i neslaganju jednog dijela stanovništva, škole za žensku djecu se otvaraju i njihovi rezultati postaju sve vidljiviji. Podatak da je bilo 18 viših djevojačkih škola jasno kazuje da su ove škole bile važne i da je potreba za školovanjem ženske djece u BiH itekako bila prisutna i podržavana od savjesnih i predanih intelektualaca toga vremena. Tomu u prilog svjedoče i dolasci učiteljica iz Hrvatske koje unapređuju rad škola za žensku djecu i donose moderna stremljenja tadašnjih europskih pedagoških postignuća. One su neumorno pisale i objavljivale u domaćim i inozemnim časopisima o svojim iskustvima u školskoj praksi. Njihovi su prilozi danas važan izvor podataka za istraživanje odgoja i obrazovanja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

Iako je bilo izvjesnih neslaganja o potrebama školovanja ženske djece i iako je nova vlast ponekad morala odustati od svojih planova, ipak se mora priznati da je dosta toga učinjeno i da su i same učiteljice svojim trudom i zalaganjem uspijevale slomiti zastarjela shvaćanja i predrasude. Djevojčice su, prvo u malom, a kasnije u sve većem broju, završavale škole i uspješno polagale dodatne ispite ukoliko su htjele biti prenositeljice znanja drugima i tako su utirale put učiteljskom pozivu i prosvjeđivale mladi naraštaj u Bosni i Hercegovini.

Literatura

- Bevanda, M. (2001.). *Pedagoška misao u BiH 1918-1941*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Bogićević, V. (1965.). *Istorija razvitka osnovnih škola u BiH*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika BiH.
- Ćurić, H. (1983.). *Muslimansko školstvo u BiH do 1918*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Dlustuš, Lj. (1894.). Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas. *Školski vjesnik*, 2-3, 100-106.
- Dvadeset i četvrti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1911, Sarajevo
- Ilijić, S. (1913.). O ženskom uzgoju. *Učiteljska zora*, 1, 36-41.
- Izvještaj o upravi BiH od 1878. do 1905. (1906.). Zagreb: Zemaljska vlada.
- Izvještaj Olge Herman upućen Zemaljskoj vladi za BiH (1984.). Sarajevo: Arhiv BiH.
- Izvještaj Ženske preparandije u Sarajevu za školsku 1911./12. godinu. Sarajevo: Arhiv BiH.
- Janjić, D. (1910.). Naši pravedni zahtjevi, *Učiteljska Zora*, (4), Mostar, 103-105.
- Odgovor Zemaljske vlade od 18. studenog 1911. godine, pod brojem 250.501, Sarajevo: Arhiv BiH.

Papić, M. (1972.). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske okupacije (1878-1918)*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Papić, M. (1982.). *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Pejanović, Đ. (1953.). *Srednje i stručne škole u BiH*. Sarajevo: Svjetlost.

Školski glasnik, Zemaljska štamparija, 1912, Sarajevo

Šušnjara, S. (2006.). Jagoda Truhelka. *Hrvatski Narodni Godišnjak*, (53), Sarajevo, 239-256.

Šušnjara, S. (2006.). Jelica Belović Bernadzikowska. *Hrvatski Narodni Godišnjak*, 54, 66-76.

Education of Female Children in Bosnia and Herzegovina during the Austrian-Hungarian Rule

Summary

During the Austrian-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina, female children were encouraged to attend schools, but only to a certain extent. Namely, local population did not approve schooling of female children, especially Muslims, neither the Monarchy was prone to educated women, as evidenced by the curriculum which was dominated by handicraft and educational subjects related to household. A hidden message was put in this issue meaning that when a female child got married she did not have to work and if she was a teacher she was legally prohibited to work, unless she was married to a teacher. The same situation continued in the period between the two world wars.

Key words: history of education, female education, schools for girls, Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary